

УДК 070.489'447(09)

МІСЦЕ РЕЦЕНЗІЇ В ІСТОРІЇ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ

О. О. Гуманенко

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка, 1, Кіровоград, 25000, Україна*

Стаття присвячена вивченню витоків наукового рецензування. Окреслюється проблема становлення наукової рецензії в структурі сучасної академічної комунікації; наголошується, що рецензування — невід'ємна частина наукового дискурсу. Дослідження історичного підґрунтя рецензії сприяє створенню повноцінної картини її функціонування, виявленню вже сформованих тенденцій процесу рецензування та простеженню головних етапів еволюції жанру рецензії.

Ключові слова: наукова рецензія, рецензування, академічна комунікація.

Постановка проблеми. Серед жанрів наукової літератури наукова рецензія займає особливе місце; це єдиний жанр, покликаним якого є оцінювання наукових творів. Дослідники Т. Джефферсон (Т. Jefferson), Е. Уоґер (Е. Wager) та Ф. Давідофф (F. Davidoff) [1, с. 2786] вважають, що фундаментальна доктрина усієї академічної роботи полягає в тому, що кожен її аспект повинен піддаватися критичній оцінці, і лише дані, які витримують таку оцінку, можуть бути загальноприйнятими. Схожої думки дотримуються також Ф. Уандер (F. Wander) і Ф. Геннон (F. Gannon), згідно з якими само по собі дослідницьке повідомлення лише тоді є обґрунтованим і становить певну цінність, коли піддається серйозному випробуванню рецензією [2, с. 12].

В умовах розвитку сучасної академічної комунікації проблема наукового рецензування набуває особливого значення. Разом із тим, хоч рецензія все ще продовжує залишатися невід'ємною складовою процесу опублікування наукових творів, її щораз частіше використовують лише формально, що призводить до негативних наслідків у формуванні нового наукового знання. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення наукової рецензії, зокрема її місця в історії наукової літератури, що допоможе відтворити реальний стан її функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рецензія як жанр зародилася більше 300 років тому, і пов'язано це з початком функціонування наукових товариств у XVII столітті та виникненням наукових журналів. Період її зародження був позначений значним зацікавленням науковою думкою. Активний науковий рух розпочався в Італії й розповсюдився територіями Англії, Франції та Німеччини [3, с. 10–19]. Так, у Італії 1601 року засновується Академія Лінкеа (The Academia del Lincei), 1660 року в Англії розпочинає діяти Лондонське Королівське Товариство (Royal Society of London), а 1666 року — Академія наук у Франції. Свої перші кроки робить друк наукової періодики: наукові журнали, які вперше в світі з'явилися 1665 року («Журнал учених» («Journal des Sçavans») у Франції та «Філософські записки» («Philosophical Transactions») у Англії), стали поштовхом до становлення системи рецензування у світовій науковій комунікації.

Цілковито закономірно, що вивченням виникнення інституту рецензування найперше зацікавилися закордонні дослідники. Ґрунтовному дослідженню історичних витоків рецензії присвячені праці відомого англійського вченого — бібліографа Д. Кроніка (D. Kronick), а також статті Дж. К. Бернхема (J. C. Burnham) і Р. Спієра (R. Spier). Значну увагу питанню зародження рецензії та функціонуванню наукових товариств приділяють С. С. Сігелмен (S. S. Siegelman) і Д. Еткінсон (D. Atkinson). До цієї теми звертаються Х. Закермен (H. Zuckerman) і Р. Р. Мертон (R. R. Merton), а також А. Уеллер (A. Weller); побіжно історія процесу рецензування висвітлюється в статтях Л. К. Періш (L. C. Parish), С. ван Руєн (S. Van Rooyen), згадується у роботах таких авторів, як А. Церроні (A. Cerroni), К. Р. Тріггл (C. R. Triggle), Д. Дж. Тріггл (D. J. Triggle) та ін. У жодному разі не бажаючи применшити здобутки західних дослідників у вивченні історії наукової рецензії, все ж зауважимо, що, незважаючи на значну кількість праць з цієї тематики, простежується відсутність систематизованого дослідження витоків наукового рецензування.

В Україні та інших країнах СНД вивченню історії наукової рецензії, як і самого рецензування, приділяється значно менше уваги, ніж на Заході. Показовим, зокрема, є той факт, що в книзі «Типологія видань», де репрезентовані, здавалося б, усі типи видань та публікацій, не знаходимо визначення рецензії. Такий стан у вивченні наукового рецензування можна пояснити значним ідеологічним втручанням у систему наукової комунікації в часи існування Радянського Союзу. Як стверджує А. Портнов, «в Україні рецензійний жанр було репресовано разом зі свободою академічної науки наприкінці 1920-х – на початку 30-х років», і хоча він остаточно «не зник, але мусив маскуватися марксистсько-ленінською фразеологією» [4, с. 154]. Відповідно, поодинокі дослідження рецензії почали з'являтися лише в 70–90-х роках ХХ ст.

Мета статті. Розглянути історичні засади формування наукової рецензії, чому сприятиме виконання таких завдань, як аналіз стану вивчення історії наукового рецензування, визначення чинників, які зумовили появу й розвиток наукової рецензії, а також окреслення ситуації, яка складається сьогодні в науковому рецензуванні. *Об'єктом* пропонованого дослідження є наукове рецензування, *предметом* — виникнення наукової рецензії та її місце в системі наукових жанрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Появі та розповсюдженню рецензії сприяло декілька чинників. Спочатку наукова інформація не мала великих обсягів і не виходила за межі наукових товариств, тому рецензії як такої не існувало, і лише редактор, як зазначають Л. К. Періш (L. C. Parish) [5, с. 6] та Р. Спієр (R. Spier) [6, с. 357], міг вирішувати долю тих чи інших наукових досягнень. Але з розширенням кола наукових ідей редактору стає щораз важче залишатися компетентним у всіх тонкощах та особливостях предмета. До того ж товариства були надзвичайно популярними і престижними, тож є зрозумілим, що завдання збереження репутації відіграло не останню роль у їхній роботі. Отже, із виникненням потреби не просто в оприлюдненні наукових

результатів діяльності, а й у поширенні якісного наукового знання постає питання щодо створення системи оцінювання якості наукових досліджень, залучення думки фахівців із певної галузі. Наприклад, Д. Кронік (D. Kronick) у своєму дослідженні «Рецензія у науковій журналістиці вісімнадцятого століття» ('Peer review in 18th century scientific journalism') вказує, що, хоча зародження рецензії часто асоціюється з Лондонським Королівським Товариством, все ж витoki рецензування слід шукати в XVII-му та на початку XVIII століть, коли Единбурзьке Королівське Товариство почало використовувати оцінювання наукових матеріалів для їх публікації в медичному журналі «Нариси та спостереження» ('Essays and Observations') [7, с. 1321]. А у 1752 році у Лондонському Королівському Товаристві лордом Макклесфілдом була запропонована ідея суттєвого поліпшення публікацій у журналі «Філософські записки» ('Philosophical Transactions'), яка полягала в створенні комітету з прийняття наукових творів. Отже, саме у результаті усвідомлення відповідальності за публікації був організований 'Committee on Papers' (Комітет із наукових доповідей), уповноважений залучати до рецензування добре обізнаних у відповідній галузі науки членів товариства: «президент товариства (голова), віце-президент і секретарі становили незмінне членство комітету, які разом із іншими членами представляли цілу керівну раду». У наступному номері журналу, який з'явився 1753 року вже під керівництвом комітету, широкий громадськості оголошувалися принципи дії комітету [3, с. 518–520].

Таким чином, було встановлено систему, за допомогою якої редактор міг звернутися до кваліфікованих експертів для рецензування поданих наукових матеріалів. Матеріал публікувався лише за умови схвалення його редактором та рецензентами [8, с. 14]. Отже, журнал «Філософські записки» Лондонського Королівського Товариства, як стверджують Х. Закермен (H. Zuckerman) і Р. Р. Мертон (R. R. Merton) [9, с. 68–69], можна вважати першим науковим органом, де процес рецензування набув конкретної форми, а сам інститут рецензування розпочав функціонувати офіційно.

Хоча фундамент процесу наукового рецензування закладено ще у XVIII ст., проте достатньо довго рецензія не була широко розповсюдженою. Одна з причин полягала в зростанні кількості наукових журналів, які намагалися будь-якими силами забезпечити собі змістову наповнюваність, і тому активно не використовували процес рецензування. Друга причина — самі редактори, які надавали скоріше перевагу просуванню та захисту власних ідей, аніж контролю якості наукових матеріалів [10, с. 106].

Поширення, а також свого сучасного вигляду процес рецензування, на думку дослідників Дж. К. Бернхейма [11, с. 1327] та А. Уеллера [12, с. 3–8], став набувати вже після Другої світової війни, що було викликано науково-технічним прогресом, який розпочався на початку XX ст. і продовжував набирати обертів, і відповідно, стрімким збільшенням кількості наукових робіт. Характерно, що поштовхом до нової хвилі розвитку рецензії, як, власне, і її народження, став розвиток науки, а також гостра суспільна необхідність урегулювання масиву наукових творів, яка виникає в середині XX ст.

Незважаючи на давню історію рецензії як жанру, єдиний погляд на її роль у академічному середовищі досі не сформувався. Ситуація, яка складається в сфері дослідження рецензування у світі, пов'язана з тим, що, коли рецензія як метод залишається майже незмінною протягом усього періоду свого існування, наука змінює свою організацію, і відповідно, рецензія певним чином контрастує з сучасним станом справ у академічному середовищі [13, с. 1]. На визначену проблему в статті «Структурні перетворення наук і кінець рецензії» ('Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review') звертає увагу Х. Ф. Джудсон (H. F. Judson), який наголошує на декількох важливих структурних змінах, що останнім часом відбуваються в науковій комунікації та які важко передбачити. Так, дослідник зазначає, що найпершим і найважливішим перетворенням є занепад стандартів та зростання корупційних дій у сфері наукового рецензування, а серед інших виокремлює перехід від зростання наук до їхнього стійкого стану, появу й розвиток електронного друку [14, с. 92]. Крім того, характер означених змін полягає у підвищенні рівня упереджень під час рецензування, і нарешті, в тому, що вчені часто сприймають рецензію як просто ще один крок до опублікування або захисту наукових матеріалів, забуваючи, що рецензування — це «складний, інтелектуальний і соціальний процес» [15, с. 230]. Наголосимо, що історично рецензія виникає на вимогу суспільства, постає в академічному середовищі як реакція на розвиток наукової комунікації. Водночас, якщо на початку свого існування призначення наукової рецензії було очевидним — покликана регулювати приплив наукових текстів, будучи добровільним актом виявлення думки членів наукової спільноти, сьогодні в силу зазначених структурних перетворень дієвість та ефективність рецензії не виявляються на достатньому рівні.

Висновки. Виникнення рецензії як жанру обумовлене розвитком науки і вимогами самого часу. Для того, щоб наукова рецензія, яка має надзвичайно глибокі витоки, зрештою зайняла достойне місце серед інших жанрів наукової періодики, необхідно пам'ятати, що рецензія на будь-яких етапах свого існування повинна відповідати потребам не лише наукової спільноти, а й суспільства в цілому. Саме цим і зумовлюється перспектива подальших досліджень наукового рецензування, що буде сприяти підсиленню позицій наукової рецензії в сучасному академічному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jefferson T. Measuring the Quality of Editorial Peer Review / Jefferson T., Wager E., Davidoff F. // *Journal of the American Medical Association*. — 2002. — Vol. 287. — P. 2786–2790.
2. Wander P. S. The Rhetoric of Science / P. S. Wander // *Western Speech Communication Journal*. — 1976. — Vol. 40. — P. 226–235.
3. Weld C. R. A History of the Royal Society, with Memoirs of the Presidents / C. R. Weld. — Volume the first. — London : John W. Parker, West Strand, 1848. — 527 p.
4. Портнов А. Про рецензійний жанр і культуру дискусії в українській історіографії / А. Портнов // *Сучасність*. — 2001. — № 3. — С. 154–155.
5. Parish L. C. Peer Review: What Is It All About? / L. C. Parish // *SKINmed: Dermatology for the Clinician*. — 2008. — Vol. 7, Issue 1. — P. 6–7.

6. Spier R. The history of peer review process / R. Spier // *Trends in Biotechnology*. — 2002. — Vol. 20 (8). — P. 357–358.
7. Kronick D. Peer review in 18th century scientific journalism / D. Kronick // *Journal of the American Medical Association*. — 1990. — Vol. 263, No. 10. — P. 1321–1322.
8. Siegelman S. S. The Genesis of Modern Science: Contributions of Scientific Societies and Scientific Journals / S. S. Siegelman // *Radiology*. — 1998. — Vol. 208. — P. 9–16.
9. Zuckerman H. Patterns of Evaluation in Science: Institutionalization, Structure and Functions of the Referee System / H. Zuckerman, R. K. Merton // *Minerva*. — 1991. — Vol. 9, No. 1. — P. 66–100.
10. Rethinking Peer review: How the Internet Is Changing Science Journals // *New Atlantis*. — 2006. — No. 3. — P. 106–110.
11. Burnham J. C. The Evolution of Editorial Peer Review / J. C. Burnham // *Journal of the American Medical Association*. — 1990. — Vol. 263, No. 10. — P. 1323–1329.
12. Weller A. C. Editorial Peer Review: its Strength and Weaknesses. (ASIST monograph series) Medford / A. C. Weller. — NJ : American Society for Information Science and Technology, 2001. — 342 p.
13. Cerroni A. Socio-Cognitive Perverse Effects in Peer Review: Reflections and Proposals [Електронний ресурс] / A. Cerroni // *Journal of Science Communication*. — 2003. — Vol. 2, Issue 3. — P. 1–12. — Режим доступу : <http://jcom.sissa.it/archive/02/03/F020305>
14. Judson H. F. Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review / H. F. Judson // *Journal of the American Medical Association*. — 1994. — Vol. 272. — P. 92–94.
15. Garfield E. Refereeing and Peer Review. Part 1. Opinion and Conjecture of the Effectiveness of Refereeing / E. Garfield // *Essays of an Information Scientist*. — 1986. — Vol. 9. — P. 230–238.

REFERENCES

1. Jefferson T., Wager E. and Davidoff, F. (2002), Measuring the Quality of Editorial Peer Review, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 287, pp. 2786–2790.
2. Wander P. S. The Rhetoric of Science (1976), *Western Speech Communication Journal*, Vol. 40, pp. 226–235.
3. Weld C. R. (1848), *A History of the Royal Society, with Memoirs of the Presidents*, Volume the first, London : John W. Parker, West Strand.
4. Portnov A. (2001), About a genre of peer review and a culture of discussion in Ukrainian historiography, *Modernity*, No. 3, pp. 154–155.
5. Parish L. C. (2008), Peer Review: What Is It All About?, *SKINmed : Dermatology for the Clinician*, Vol. 7, Issue 1, pp. 6–7.
6. Spier R. (2002), The history of peer review process, *Trends in Biotechnology*, Vol. 20 (8), pp. 357–358.
7. Kronick D. (1990), Peer review in 18th century scientific journalism, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 263, No. 10, pp. 1321–1322.
8. Siegelman S. S. (1998), The Genesis of Modern Science: Contributions of Scientific Societies and Scientific Journals, *Radiology*, Vol. 208, pp. 9–16.
9. Zuckerman H. and Merton, R. K. (1991), Patterns of Evaluation in Science: Institutionalization, Structure and Functions of the Referee System, *Minerva*, Vol. 9, No. 1, pp. 66–100.
10. Rethinking Peer review: How the Internet Is Changing Science Journals, (2006), *New Atlantis*, No. 3, pp. 106–110.

11. Burnham J. C. (1990), The Evolution of Editorial Peer Review, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 263, No. 10, pp. 1323–1329.
12. Weller A. C. (2001), *Editorial Peer Review: its Strength and Weaknesses*. (ASIST monograph series) Medford NJ : American Society for Information Science and Technology.
13. Cerroni A. (2003), Socio-Cognitive Perverse Effects in Peer Review: Reflections and Proposals, *Journal of Science Communication*, Vol. 2, Issue 3, pp. 1–12., available at : <http://jcom.sissa.it/archive/02/03/F020305>.
14. Judson H. F. (1994), Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 272, pp. 92–94.
15. Garfield E. (1986), Refereeing and Peer Review. Part 1. Opinion and Conjecture of the Effectiveness of Refereeing, *Essays of an Information Scientist*, Vol. 9, pp. 230–238.

PLACE OF A PEER REVIEW IN HISTORY OF SCIENTIFIC PRESS

O. O. Humanenko

*Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko
State Pedagogical University
1, Shevchenko St., Kirovohrad, 25006, Ukraine
olexandra.gumanenko@yandex.ua*

The article is devoted to studying of peer review process's sources. The problem of peer review formation in the structure of a modern scholarly communication has been described. It is focused that reviewing is an essential part of scientific discourse. The research of peer review's historic foundation contributes to the creation of a full picture of its functioning, to the determination of the formed peer reviewing trends and the observation of the main stages of the peer review genre evolution.

Keywords: *a peer review, peer reviewing, academic communication.*

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014.

Received 16.12.2014.